

FILE DIN ISTORIA LOCALITĂȚII GHERTENIȘ (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Localitatea Gherteniș este situată pe malul stîng al riului Bîrzava care în acest sector părăsește zona de deal și intră în cea de cîmpie. Aceste meleaguri, așa cum ne atestă descoperirile mai vechi și mai noi, au fost locuite din cele mai vechi timpuri.

În ultima perioadă, cu ocazia unor periegeze și îndeosebi a lucrărilor agricole de primăvară, au fost depistate noi puncte de interes arheologic. Astfel în punctele: „Goru“, „Făitălanu Mare“, „Zăton“, „Glegeșăt“, „Rovină“, „Ogașul Haiducilor“, „Pătruene“, apar numeroase fragmente ceramice de sec. III—IV e.n., zgură, precum și un pahar-cupă (probabil un mic creuzet) care păstrează în interior urme de aur (?) ce provine din punctul „Ogașul Haiducilor“. Existența în zonă a unor cantități apreciabile de zgură indică cu certitudine prezența unor cuptoare de topit minereu. Acest fapt nu trebuie să ne surprindă, deoarece satul Gherteniș se află în imediata apropiere a localităților Fizeș și Soșdea unde cercetările întreprinse de Muzeul județean de istorie din Reșița au dus la dezvelirea unor astfel de vestigii¹.

În secolul al XIV-lea, sînt atestate documentar mai multe localități în colțul de nord-vest al județului Caraș-Severin, pe malurile Bîrzavei unde se formează domeniul feudal al familiei Himfy, cu centrul la Iersig². Una dintre aceste localități este *Gertianos*, menționată pentru prima dată în anul 1380 cu ocazia unui proces³. În anul 1387 este amintită din nou cu ocazia altui proces sub denumirea de *Gurtianus*⁴.

În luna ianuarie 1390, la *Gerch Janus*, are loc o întîlnire între nobilul local și românii din cetatea *Kuesd* pentru a trata problema țăraniilor români reținuți aici de Himfy Istvan⁵. Cetatea *Kuesd* identificată cu cetatea *Bocșa* (*castrum et oppidum Bockza*) va fi în secolele XVI—XVII, centrul administrativ al districtului român bănățean „Cuiești“, din care fac parte mai multe sate de pe valea Bîrzavei, printre care și Gherteniș (Kerteniș)⁶.

¹ E. Iaroslavschi, R. Petrovsky, în *Tibiscus*, III. Timișoara, 1974, p. 147—155; E. Iaroslavschi, în *Acta MN*, XIII, 1976, p. 131—237; idem, în *Acta MN*, XV, 1978, p. 216—261; Fragmentele de ceramică se găsesc la Colțul muzeistic al Școlii generale din Gherteniș.

² Oct. Răuț, *Cîteva considerațiuni privind sistematizarea așezărilor rurale*, în „Împliniri“, Reșița, august 1969, p. 4—5.

³ Pesty Frigyes, *Krasso Vármegye Története*, vol. II-1, p. 186,

⁴ *Ibidem*, vol. III, doc. nr. 111, p. 173—174.

⁵ *Ibidem*, vol. III, doc. nr. 127, p. 195—196.

⁶ P. Binder, în *AIACN*, VII, 1964, p. 322.

Numele satului *Gherteniş* suferă mai multe transformări pînă va ajunge la denumirea de astăzi: *Gertianus* în 1380⁷, *Gurtianus* în 1387⁸, *Girthianus* în 1404⁹, *Gyerthyanus* în 1414¹⁰, *Gyerthianus* în 1424¹¹, *Gerthianus* în 1427¹², *Kerteniş* în 1597¹³, *Gertennisch* în 1723¹⁴ şi *Ger-dinest* în 1761¹⁶. În documentele bisericeşti satul apare cu numele *Gher-tenişiu* în 1756¹⁵ şi *Gherteniş* din anul 1832 încoace¹⁷.

În hotarul actual al localităţii *Gherteniş* erau atestate în secolul al XIV-lea încă două aşezări mai mici: *Nyeg* şi *Remetea*, astăzi dispărute¹⁸.

În anul 1405, nobilul ungur de la Duboz a vrut să pună stăpînire pe terenul *Nyeg* de lingă *Gerthianus* dar localnicii îl opresc din această acţiune¹⁹. În acel an, localitatea *Gherteniş* aparţinea de judeţul *Caraş*²⁰. În 1414, stareţul de la *Arad* şi cel de la *Cenad* înregistrează la judeţul *Timiş* ca real faptul că nobilii din *Gertianus* au dărimat iazurile de pe riul *Bîrzava* şi au atras riul pe moşia lor, lăsînd fără apă 24 de mori ale familiei *Himfy*²¹. Azi, *Bîrzava* curge în albia săpată cu mai bine de 500 de ani în urmă. De la podul de piatră, *Bîrzava* curge într-o albie dreaptă pe o distanţă de aproximativ 600 metri. Şi acum se mai observă albia veche sub forma unei văi pornind către nord-vest.

Ciocnirile dintre familia *Himfy* de *Remetea* şi *Chep* de *Gerthianus* au avut repercusiuni asupra iobagilor din cele două localităţi²². Astfel, în anul 1415, nobilii din familia *Himfy* iniţiază un act de răzbunare, intrînd cu caii în semănăturile iobagilor din *Gertianus* cărora le-au distrus terenurile cultivate şi au făcut pagube în păduri²³.

Un alt caz dovedeşte cum erau frustraţi cnejii români de drepturile lor²⁴. La 27 octombrie 1408, *Chep* *Iacob* de *Gerthianus* şi scaunul de judecată al nobililor din *Caraş* au pus în discuţie plîngerea lui *Himfy Ştefan* în care se spune că un anumit *Gheorghe* ce deţinea pe moşia lui

⁷ Pesty Frigyes, *op. cit.*, vol. II-1, p. 186; *Dicţionar*, vol. I, p. 258.

⁸ Pesty Frigyes, *op. cit.*, vol. III, doc. nr. 115, p. 173.

⁹ *Ibidem*, doc. nr. 158, p. 245.

¹⁰ *Ibidem*, doc. nr. 191, p. 279.

¹¹ *Ibidem*, doc. nr. 212, p. 305.

¹² *Ibidem*, doc. nr. 224.

¹³ *Ibidem*, *op. cit.*, vol. IV, doc. nr. 490, p. 193.

¹⁴ *Ibidem*, vol. II-1, p. 190.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Antimisul sfiinţit la 1743 de patriarhul *Arsenie* al IV-lea sub mitropolitul *Gheorghe* al *Timişoarei* şi *Lipovei* şi dat pe seama parohiei satului *Ghertenişiu* în anul 1756. Documentul se află în posesia Bisericii ortodoxe din *Gherteniş* cu nr. de inv. 20.

¹⁷ O stampilă aplicată pe actele bisericeşti avînd următorul conţinut: *Pecet. Paroch. Grec. Neunite. a. Sat. Gherteniş* (vezi şi documentul original aflat în posesia autorului: *Conspectul stării scoleloru elementare pre anului scolescu '867*.

¹⁸ *Turchyanyi Tihomer, Krassó-Szőreny története*, Lugoj, 1906, p. 149.

¹⁹ Pesty Frigyes, *op. cit.*, doc. nr. 163, p. 248.

²⁰ *Ibidem*, doc. nr. 163, p. 248.

²¹ *Ibidem*, doc. nr. 191, p. 279.

²² *Ibidem*, doc. nr. 192, p. 280.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, doc. nr. 177, p. 263.

Himfy un *cnezat perpetuu* şi-ar fi luat pe lingă el un ajutor fără ştire şi incuviinţarea proprietarului²⁵. Scaunul de judecată a ajuns la concluzia că acest cneaz Gheorghe nu avea acest drept şi că Himfy Stefan putea oricând să-i ia toate drepturile²⁶.

Din porunca lui Sigismund Bathory, câţiva bărbaţi de încredere sînt trimişi în anul 1597 ca să predea lui Andrei Barcsai din cetatea Bocşa, satele: *Gherteniş*, *Ramna* şi *Fizeş*²⁷. La recensămîntul din 1690—1700 şi nici chiar în 1717, *Ghertenişul* nu este amintit²⁸. În lista alfabetică a localităţilor Banatului după Korabinsky din 1786 şi în harta militară din 1772, figurează cu numele de *Gertinescht*, în cercul *Virşetului*, fiind locuit de români şi avînd 183 de familii cu un hotar de 5049 jugăre²⁹.

În anul 1829, satul a fost cumpărat de la Camera Erariului de către Korbuly Bogdan care, în anul 1832 şi-a schimbat numele în Hollosy³⁰. În 1859, acesta moare iar moşia lui se împarte în cinci părţi fiilor săi³¹. Aceştia şi urmaşii lor au stăpînit cea mai mare parte a pămîntului din hotarul satului pînă la reforma agrară din 1945.

Legenda orală a formării satului *Gherteniş* diferă de documentele vremii care pomenesc numai numele proprietarilor maghiari. Cele mai puternice familii de români, spune legenda, care au locuit în hotarul satului, au fost următoarele: Brumăreştii (familia Brumariu) în locul denumit astăzi „Ogaşul Haiducilor”; Bogdăneştii (familia Bogdan) în locul denumit „Rovină” şi în vatra actuală a satului; Ciceonii (familia Cicea) în locul denumit „Dealul Ciceonilor” şi Negronii (familia Negru) în locul numit „Pătruene”³². Se spune că toate aceste familii ar fi coborît din „locurile înalte” în actuala vatră a satului pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea³³. Demn de menţionat că astăzi mai sînt în satul *Gherteniş* familii cu numele de: Bogdan, Brumariu, Cicea şi Negru. În locurile amintite, unde ar fi trăit aceste familii se mai păstrează şi astăzi urme de zgură, ceramică etc.

O hartă incompletă a vetrei satului *Gherteniş*³⁴, probabil din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, din timpul stăpînirii habsburgice menţionează satul într-o formă aproape identică cu cea actuală.

Colonizarea din 1785 despre care vorbeşte Nicolae Cornean în „Monografia Eparhiei Caransebeş” că s-ar fi făcut la *Gherteniş* cu 50 familii din *Luxemburg*, nu corespunde realităţii³⁵. Nicolae Cornean a preluat

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, vol. IV, doc .nr. 490, p. 193.

²⁷ *Ibidem*, vol. II—1, p. 190.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Nicolae M. Popp, *Populaţia Banatului în timpul lui Iosif II şi Lista alfabetică a localităţilor Banatului după Korabinsky — 1786 şi Harta militară — 1772*, în *LIGUCT*, vol. VII, 1942, p. 28.

³⁰ Borovszky Samu, *Comunele judeţului Timiş*, Budapesta, 1910.

³¹ *Ibidem*.

³² Informaţii culese de la Vereşiu Rusalin, domiciliat în Gherteniş, n.r. 345.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Harta se află în posesia autorului.

³⁵ Nicolae Cornean, *Monografia Eparhiei Caransebeş*, Caransebeş, 1940, p. 312.

greșit indicele alfabetic al localităților din lucrarea lui Bodor Antal, „*Istoria colonizării părților de nord ale Ungariei și efectul acestora asupra situației publice actuale*” care amintește despre colonizarea celor 50 familii din *Luxemburg* în localitatea *Gyertyamost*, care corespunde cu localitatea *Cărpiniș* de astăzi, județul *Timiș*³⁶.

În lucrarea lui Bodor Antal se pomenește și despre *Ghertenis*; arătându-se că, datorită unor deplasări de populație, numărul locuitorilor în mai multe comune a scăzut, mai ales în satele românești. Neschimbată a rămas populația comunelor *Ghertenis* și *Șemlacul Mare*⁷³.

Fără îndoială că cea mai veche zidărie din localitate este biserica ortodoxă. Se crede că pe lângă biserica actuală ar fi fost biserica veche zidită, probabil între anii: 1640—1650³⁸. Biserica de astăzi a fost construită în anul 1824³⁹ și pictată în anul 1917 de către Filip Matei din *Bocșa Română*, un talentat pictor al generației sale⁴⁰.

Pe lângă biserică a funcționat o școală confesională românească. Vechimea acestei școli nu a fost determinată încă precis. Cel mai vechi document de la *Ghertenis*, o însemnare în limba română din anul 1785, precizează următoarele: „Pre la anul 1760 și mai 'nainte pruncii de școală au fost siliți în limba serbească a ceti și a se învăța, în biserică tot serbește se cetea și se cînta, afară de Apostol și Evanghelie, că aceste două cărți românește trebuia a se ceti”⁴¹. În anul 1778, printre școlile românești existente în provincia civilă, se numără și școala din *Ghertenis*⁴². Iar în anul 1781, la *Ghertenis*, sub oficiul *Bocșei*, este amintit ca învățător român *Ieremia George* care locuia în chilia de la școală⁴³. Aceasta dovedește că în acea vreme exista un edificiu școlar în localitate. În decursul anilor, școala s-a dezvoltat, ajungînd în 1859 să funcționeze cu 3 posturi de învățător⁴⁴. Unul dintre învățători a fost *Martin Tiapu* care mai târziu va ajunge vicepreședinte și apoi președinte ale Reuniunii Învățătorilor din Dieceza *Caransebeșului*⁴⁵. În anul 1867 școala cuprinde 120 elevi: „80 prunci și 40 fete”.

În primul război mondial (1914—1918), obligați să lupte pentru imperiul austro-ungar, soldații originari din *Ghertenis* au fost duși pe fron-

³⁶ Bodor Antal, *Istoria colonizării părților de nord ale Ungariei și efectul lor asupra situației publice actuale*, Budapesta, 1914, p. 23.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Adresa Bisericii ortodoxe din *Ghertenis* din 18 ianuarie 1943.

³⁹ Nicolae Cornean, *op. cit.*, p. 312.

⁴⁰ Aurel Cosma, în „*Orizont*, Timișoara, nr. 4 (180), aprilie 1969, p. 78.

⁴¹ Însemnare făcută pe antecoala unei conștiințe bisericești care se păstrează în arhiva Bisericii ortodoxe din *Ghertenis* (vezi și adresa din 18 ianuarie 1943).

⁴² V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Banat (1780—1918)* și harta.

⁴³ I. Vuia, *Școlile românești bănățene în secolul al XVIII, Orăștie*, 1896, p. 44.

⁴⁴ Patrachie Rămneanțu, *Din trecutul și înfăptuirile Asociației Învățătorilor Bănățeni*, în *Școala Bănățeană*, Timișoara, 1940, nr. 5—6, p. 136—137.

⁴⁵ *Ibidem*.

turile din Italia și Galiția. Mulți dintre ei nu s-au mai întors. Au murit atunci 52 de tineri și vîrstnici⁴⁶.

Au fost și din aceia care au dezertat din armata austro-ungară: Miui-că Gheorghe și Marcu Achim care au trecut Carpații și au continuat să lupte alături de frații lor din România⁴⁷.

Exploatarea socială și împlinirea națională au dus la mișcarea revoluționară din toamna anului 1918 care a cuprins și satul *Gherteniş*. La începutul lunii noiembrie, soldații s-au întors de pe front și, văzînd că nu mai au mijloace de trai, au deschis magazinele proprietarilor din comună și au împărțit produsele între ei⁴⁸. Într-o telegramă din 2 noiembrie 1918, către prefectul județului *Timiș*, se spune printre altele că moșierul Hack din *Gherteniş* a fost jefuit de țăranii înarmați din *Ramna* și *Iersig*⁴⁹. Aceștia, împreună cu cei din localitate, au împărțit toate produsele aflate în magazine. Mișcarea țărănească a luat o amploare așa de mare, încît în gară la *Gherteniş* a sosit un tren blindat de la *Timișoara* cu unități militare de intervenție⁵⁰. Trupele trimise au înăbușit mișcarea țărănească împușcînd atunci trei bărbați și o femeie, toți patru din localitate. Alți țăranii din *Gherteniş* au fost închiși la *Virșeț* (R. S. F. Jugoslavia), fiind interogați și bătuți⁵¹.

Cu mare bucurie și noi speranțe și-a manifestat populația satului dorința de unire a Banatului cu România. La Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918 de la *Alba-Iulia*, au fost prezenți și doi delegați din *Gherteniş*: *Bogdan Trăilă* și *Marcu Iulius*⁵² care au dus cu ei năzuința de unire cu patria-mamă a țăranilor de pe malul stîng al *Bîrzavei*.

ION ALBU

FEUILLES DU L'HISTOIRE DE LA LOCALITÉ GHERTENIȘ (LE DISTRICT CARAȘ-SEVERIN)

(R é s u m é)

Le village Gherteniş (la comune Berzovia, le district Caraș-Severin) est attesté dans les documents écrits en période 1380—1387. Mais la localité a été habitée des anciens temps. Cette chose les prouvent les fragments de céramique du III—IV ième siècle, notre ere trouvés dans les localités dénommées: „Goru“, „Făitălanu

⁴⁶ Monumentul închinat eroilor din primul război mondial (1914—1918).

⁴⁷ Informații culese de la *Marcu Rusalin*, domiciliat în Gherteniş, nr. 194.

⁴⁸ *Nicolae Cornean, op. cit.*, p. 313.

⁴⁹ *L. Vaida, Documente despre mișcările țărănești din Transilvania din noiembrie 1918*, în *AISISP*, 1957, p. 146.

⁵⁰ *Nicolae Cornean, op. cit.*, p. 313.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Miron Constantinescu, Etudes d'histoire Transylvaine*, București, 1970, p. 136; Numele celor doi delegați au fost comunicate autorului de *Marcu Rusalin*, domiciliat în Gherteniş, nr. 194.

Le nom du village Gherteniş a souffert au decours des siècles plus des transformations jusqu'il a parvenu à la denomination d'aujourd'hui. La localité Gherteniş a appartenu au decours du temps plus au district Caraş. Dans la fortière actuelle du village ont existé en XIV-ième siècle les deux établissements plus peitts de-nommés Nyeg et Remetea.

La population de la localité était formée en majorité des roumains. Les propriétaires de terre étaient d'origine maghyare.

Les habitants du village se sont encadrés dans le mouvement revolutionnaire de l'automne du 1918. Par ces deux délégués qui ont participé au Grande Assemblée Nationale de l'Alba-Iulia à 1 décembre 1918, la population de la localité Gherteniş a manifesté le désir d'union du Banat avec la Roumanie.